

BENCÉDY J.–FÁBIÁN P.–RÁCZ E.–VELCSOV M.: A mai magyar nyelv. Tankönyvkiadó, 1976.

RÁCZ E.–TAKÁCS E.: Kis magyar nyelvtan. Gondolat, Budapest, 1974.

SZABÓ DÉNES: A mai magyar nyelv II. Kézirat. ELTE, 1957.

SZILÁGYI N. SÁNDOR: Magyar nyelvtan I. Bukarest, 1980.

BARTHA CSILLA

A nyelvvesztés néhány rendszerbeli szimptomája amerikai magyarok nyelvhasználatában

Az etnikai közösségek által beszélt kisebbségi nyelvek szociolingvisztikai státuszát illetően a kontaktushelyzetek két végpont, nevezetesen a nyelv-fenntartás és a nyelvcseré között helyezkednek el. Az utóbbira a szakirodalom a nyelvhalál terminust is alkalmazza¹ (vö. DRESSLER 1988; DORIAN 1981). Ahogy CAMPBELL és MUNTZEL (1992: 182–6) is rámutat, egy nyelv visszaszorulásának, megsemmisülésének folyamata² különböző módokon és eltérő intenzitással valósulhat meg, s e megvalósulási formák főbb típusokba rendezhetők (pl. „hirtelen”, „radikális”, „fokozatos”, illetőleg „alulról fölfelé történő”). Az e dolgozatban példaként szereplő amerikai magyar közösségekre, a detroiti és a New Brunswick-i emigráns szituációra a nyelvcseré legtipikusabb formája, az úgynevezett f o k o z a t o s v i s z s z a s z o r u l á s jellemző, ami annak köszönhető, hogy e kontaktushelyzetben a beszélők a közösségen belüli (intraetnikus) kommunikációban is egyre gyakrabban a domináns nyelvet (angol) kezdik használni (vö. BARTHA 1993a; megj. alatt).

Minden ilyen nyelvcseré-szituáció – akár őshonos, akár emigráns közösségről van is szó – társadalmi, gazdasági, nyelvpolitikai, valamint egyéni attitűdinális faktorok következménye. A szimbolikus környezet változása erőteljesen visszahat a kisebbségi nyelv használatára: a kommunikatív normákra, a nyelvi funkciókra és a hozzájuk kötött használati szabályokra éppúgy, mint magára a nyelvi rendszerre. CAMPBELL és MUNTZEL így jellemzik a nyelvcseré (szóhasználatukban a nyelvhalál) fokozatos visszaszorulással leírható típusát: „Az ilyen szituációkban létezik a kétnyelvűség köztes fázisa, amikor is a domináns nyelvet a beszélők egyre növekvő mértékben, egyre több olyan kontextusban használják, amelyben korábban az alárendelt

[kisebbségi] nyelv volt használatos. E helyzet egy olyan nyelvtudás-kontinuummal jellemezhető, amelyet (attitűdinális és más tényezők mellett) leginkább az életkor határoz meg. A fiatalabb nemzedékek nagyobb tudással rendelkeznek a domináns nyelven, s a visszaszorulóban lévő nyelvet tökéletlenül tanulják meg, ha egyáltalán megtanulják.” (i. m. 185.)

Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy az idősebbek között ne lennének olyanok, akik a kisebbségi nyelvet már nem képesek az anyanyelvi beszélőre jellemző folyékonysággal használni, s fordítva, ne lehetnének olyan fiatalok, akik nem a többségi, környezeti nyelven rendelkeznek jobb készségekkel (vö. BARTHA 1993b).

A változatosság egyrészt a nyelvelsajátítás eltérő módozataiban rejlik, másrészt viszont átmeneti állomásait jelenti annak a – nyelvhasználati és/vagy kompetenciabeli – változásnak, amelyet funkcionális, illetőleg strukturális nyelvvesztésnek³ (vö. HULS és DE MOND 1992: 103; BARTHA megj. alatt) nevezünk.

A nyelvvesztés funkcionális oldalról elsősorban azt jelenti, hogy radikálisan csökken azoknak a színtereknek a száma, ahol L_1 megjelenhet: az anyanyelv használata többnyire a családi, informális szférába szorul vissza, így lassan megszűnik a korábban jellemző stilisztikai változatosság.⁴

A funkcionális visszaszorulás az egyik oldalon, L_2 kiterjedt használata a másik oldalon együttesen eredményeznek változásokat L_1 rendszerében. Az e változások következtében megjelenő – többnyire – egyszerűsödési folyamatot⁵ szokás strukturális nyelvvesztésnek nevezni. A rendszerben bekövetkező módosulások két oldalról indulhatnak: egyrészt a környezeti nyelv direkt hatásának köszönhető (transzfer, interferencia, konvergencia stb.). Ezek a kívülről induló változások, amikor egy L_1 -beli elem L_2 mintájára jön létre (vö. SELIGER és VAGO 1991: 7)⁶. A leggyakoribb ezek közül a szabályáltalánosítás, a jelentés-kiterjesztés és a szintaktikai tükörszerkezetek⁷ alkalmazása.

A belülről induló változásokban az az alapvető elv érvényesül, miszerint a jelöletlen formák sokkal inkább megőrződnek, mint a jelöltek (vö. ANDERSEN 1982; CAMPBELL és MUNTZEL 1992; SELIGER és VAGO 1991). Mindez olyan stratégiákkal jár együtt, mint az analógia-kepzes, a túlaláltalánosítás, az egyszerűsítés stb.

Az amerikai magyarok esetében e külső és belső folyamatok mind a bevándorló, mind pedig a kint született nemzedékek nyelvhasználatában tettenérhetők. Az első generáció azon tagjai esetében, akik a nyelvelsajátítás szempontjából kritikus időszak, a pubertás után kerültek egy új nyelvi környezetbe, valószínűsíthető, hogy a rendszerbeli változások a nyelvvesztés-

nek köszönhetők. A második generációnál azonban a hiányos elsajátítás és a nyelvvesztés együttes következményeivel kell számolnunk. (Ezek a felszínen gyakran azonos nyelvi formákat eredményezhetnek.) Mindazonáltal a hiányos elsajátítás lehet a szülői nyelvvesztés következménye is, amikor már korlátozott az az input, amely a gyermek anyanyelv-elsajátításának alapja lehet.

Mind a Detroitban, mind pedig a New Brunswick-on készült felvételek elemzéséből az körvonalazódik, hogy a bevándorlók nyelvhasználatában főként az angol nyelv felől induló változások jelennek meg, közülük is az olyan transzferjelenségek, mint a jelentéskiterjesztés vagy az idiomatikus tükörfordítások. A **j e l e n t é s k i t e r j e s z t é s** az az eljárás, amikor egy L_1 -beli szó jelentését általánosítják, így az magában foglalja egy másik L_1 -beli szó jelentését is, mindezt a környezeti (L_2) nyelv mintájára. Pl.:

Minket *tudnak*.

Útet te még *tudtad*?

Ebben az esetben a *tud* igében a 'tud' és az 'ismer' jelentések adódnak össze az angol *know* ('know how to do something' és a 'know somebody') analógiájára (erre és egyéb példákra lásd még SELIGER és VAGO 1991: 8). Ide sorolható még a *cserél* ('változik/változtat' + 'cserél' < *change*) vagy a *vigyáz* ('vigyáz' + 'figyel' + 'ügyel vmire/felügyel' + 'gondoz/gondot fordít' stb. < *watch*) stb. Pl.:

Ő még most se *cserél* ('változik').

Vigyázta ('őríz') azt a pénzt [ti. biztonsági őr].

Hét *director* (=igazgató), mind *vigyáz* ('felügyel') valami másra.

Öt évig *vigyáztam* az anyámat ('gondoz, gondot fordít').

A transzfer másik gyakori típusa a **t ü k ö r f o r d í t á s**, amikor L_1 minden egyes eleme megfeleltethető egy-egy azonos funkciójú L_2 -beli elemnek, ahol az így létrejött forma L_1 -nek nem eleme, ezért egy egynyelvű beszélő számára használata gyakran elfogadhatatlannak, agrammatikusnak minősülne. Pl.:

Az ő fényképezőgépe nem jól van. (He's camera is not OK.)

Vegyél egy vizsgát. (Take an exam.)

Úgy voltam tanulva. (I was taught.)

Noha a szabályáltalánosítás, vagyis L_2 szabályainak L_1 -re való kiterjesztése (vö. SELIGER és VAGO 1991: 7) már a bevándorlóknál is megjelenik (pl. az angol szórend követése⁸ vagy az angol mintára történő számbeli egyeztetés⁹), előfordulása a kint születetteknel jóval gyakoribb és rendszeresebb, mint ahogy a rendszeren belülről induló egyszerűsödési folyamatok is

náluk válnak tipikussá. Az alábbiakban néhány olyan nyelvvesztési tünetet mutatok be, amelyek elsősorban a második generációhoz tartozó beszélők nyelvhasználatára jellemzők.

1. Szabályáltalánosítás – fonológiai szinten

Az Amerikában születettekre igen jellemző a szóeleji *p*, *t*, *k* zöngétlen zárhangok hehezetes ejtése (vö. KONTRA 1990: 41): *k^cidobnak*, *k^cüldeni*, *p^capá-nak*, *p^céznük*, *t^cegnap* stb. Az angol szabály következetes alkalmazása és a mögötte meghúzódó, a magyarétól eltérő morfológiai és szemantikai megfontolások a magyar hallgató számára akcentusnak minősülő hangsúlyozási eljárásokat eredményeznek. Pl.: *törleszt^ceni*, *odat^ceszi*, *legt^cöbbet*.

Szintén csak a kint születetteknél fordult elő az *arsza* (arca), *hunszutok* (huncutok), *eszer* (egyszer), *szérna* (cérna), *franszia* (francia), *szipó* (cipő) féle ejtés. Az angolban a *c* nem fonéma, hanem morfémahatáron találkozó mássalhangzókat (pl. *t+s*) realizáló beszédhang. Így az angol-domináns két-nyelvűek szabályos hanghelyettesítést hajtanak végre, amennyiben a rendszerükből hiányzó *c*-t a hozzá legközelebb eső fonémával helyettesítik¹⁰.

Könnyen azonosítható transzferjelenség a magyar nyelvitől több tekintetben eltérő ún. dark (sötét) *l*, illetőleg a [r] retroflex aproximáns magyar beszédben való használata (vö. KONTRA 1990: 45)¹¹. Ezeket a jegyeket KÁLMÁN (1970) is kiemeli mint amerikai magyar sajátosságokat.

A *töbet*, *meni*, *otan*, *látam*, *számítotam*, *elvesztetem* (=elvesztettem), *szível* (=szívvel), *szeretem* (=szerettem), *kelet* (=kellett), *nevetem* (=nevettem) stb. típusú előfordulásokat, nevezetesen, hogy szó belsejében, intervokális helyzetben a hosszú mássalhangzók nem jönnek létre, az magyarázza, hogy gemináták az angolban csak morfémahatáron keletkeznek (vö. KONTRA 1990: 43). Gyakran hiányzik a rövid-hosszú oppozíció mind produkciós, mind percepciós szinten olyan magánhangzópárok esetében is, mint például *ö-ő* (*köre-kőre*) vagy *i-í* (*kint-kínt*)¹². Mindez alátámasztja ANDERSEN (1982) hipotézisét, amelyik szerint a visszaszorulóban lévő nyelv kétnyelvű beszélői kevesebb fonológiai jegyet különböztetnek meg, mint a teljes anyanyelvi kompetenciával rendelkező beszélők. Ha a különbségtétel megszűnik, akkor mindig az oppozíció jelölt tagja tűnik el (ANDERSEN 1982: 95; CAMPBELL és MUNTZEL 1992: 187). Jelen esetben is a kevésbé jelölt rövid magánhangzó marad meg. A második generáció legtöbb beszélője számára tehát az olyan minimális párok nyelvrendszerbeli különbségei, mint *szível-szívvel*, *szeretem-szerettem*, *kelet-kellett*, *nevetem-nevettem* már nem érzékelhetők.

2. Az alanyi és tárgyias ragozás közötti ingadozás

A fonetikai/fonológiai szabályok mellett a beszélők a grammatikai és szintaktikai szabályok egy részét is elveszítik, aminek egyik legszembetűnőbb megjelenési formája az alanyi és tárgyias ragozás keverése:

Akkor *megvettünk* az új kocsit, azt muszáj törleszteni.

Az olyan durva egy ember volt, nem *tudott*, hogy kellett foglalkozni az asszonyokkal.

Kinyittuk a fiókot, oszt *beteszünk* mindegyikbe az ötcenteket, tízcenteket.

Hát *ű* *kérdezett* tülem, hogy hol születtem.

Erzsi meg *dugdosott* nekem a mikrofont.

Nézek, hogy ott áll, aztán mondom neki...

Ez a jelenség a belülről indukált nyelvvesztési folyamat természetes esete, amikor is a beszélő „megszünteti” a kategorikus különbségeket (pl. alanyi és tárgyias ragozás között), kiterjesztve az egyik kategória hatókörét a másira (vö. SELIGER és VAGO 1991: 11). A változás a nyelvvesztés kezdeti szakaszában nem rendszerszerű. A jelöletlenség elve miatt gyakoribb ugyan az alanyi paradigma használata azokban az esetekben is, amikor pl. a tárgy határozott, azonban ingadozás is tapasztalható:

Nekem akar adni pénzet, hogy ne *beszéljem*.

Senki se *tudta* mit gondolni¹³.

3. A *-t* tárgyagról

Az egynyelvű magyarok spontán beszédére is jellemző, hogy a *t* hang különféle fonetikai pozíciókban kiesik; ez a jelenség a spontán beszéd egyik igen gyakran észlelhető lazítási tünete (vö. SZENDE 1992: 184–218). Ott azonban, ahol a *t*-nek nagyon fontos grammatikai funkciója van, mint például a tárgyeset vagy a múlt idő jelölése, kivetése sokkal ritkább. Az Amerikában születettek tárgyrag-használata két vonatkozásban is eltér a bevándorlókétól. Az egyik a már említett törlés:

1. Megkapta a *szívszédítés*.
2. Leírtam *minden*, ami kell.
3. Az én apám egy *kicsi* lusta.

A másik megfigyelhető jelenség, hogy a tárgyragot a főnévi szótóhöz „hibásan” illesztik: *köt, tükört, lépéset, pénzet, másot, papírot, masszázst* stb. Ez a felnőtt anyanyelvi beszélő produkciójához képest az előhangzók és a töváltak eltérő használatában nyilvánul meg. A felsoroltak iskolapél-

dái lehetnének annak is, hogy mi jellemző egy három év körüli magyar egynyelvű gyermek todalékolási rendszerére a tárgyragot illetően.

GÓSY (1984) a kérdést vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy a gyermek mind a helyes, mind pedig a hibás formákat két alapvető eljárással hozza létre: az „egyik esetben közvetlenül ragasztja a *-t*-t ehhez [ti. alanyeseti] a szótóhoz, így jönnek létre a szabályos és a nem szabályos formák: *zsinór – zsinórt, hús – húst*, illetve *toll – tollt* [...] A másik eljárás alkalmazásakor a szótóhoz a *-t* tárgyragot azonnal valamiféle *V + t* (magánhangzó + *t*) formában illeszti, amely *V* nyelvi tapasztalataiból már jól ismert” (i. m.: 55).

A bevándorló generációhoz tartozó szülők által nyújtott input – abból ítélve, hogy náluk e két eljárás alkalmazása ma is normatív módon történik – nem támogatja azt a magyarázatot, hogy a pubertás idejéig anyanyelvi környezetben nevelkedett gyermekeik hiányosan sajátították volna el a tárgyrag használatának szabályait. Inkább arról lehet szó, hogy – az emigráns nyelvvesztésre oly jellemző módon – a mássalhangzóra végződő különböző tőtípusok esetében a *-t* előtti magánhangzó meglétét vagy hiányát kormányzó fonológiai szabályok (vö. VAGO 1980: 92–5) közül csak az általánosakat alkalmazzák; másrésről a mentális lexikonból a jelölt tőváltozatok helyett a jelöletlen, s korábban elsajátított teljes töveket hívják elő.

4. Az igekötőkről

Eltérések mutatkoznak a két csoport között az igekötő-használatban is. Úgy tűnik, a bevándorlók megőrizték az erre vonatkozó szabályrendszert, amit az is mutat, hogy a kölcsönigékhez a magyar ekvivalens igekötőjét gyakrabban kapcsolják: pl. *megszévol* (‘megtakarít’, ‘megspórol’), *megreperál*, (‘megjavít’), *elmuffol*, (‘elköltözik’). Ritkább az az eset, amikor az interjúbeli és a sztenderd magyar alak igekötője nem egyezik: pl. *megúsztam a tengert* – *átúsztam* helyett – az *I swam the sea* tükörfordítása-ként. Az első generáció az igekötőrendszert megőrizte, legalábbis ami egy szótagú, legrégebbi igekötőinket illeti.

A kint születettek már sokkal töredékesebben ismerik az igekötők disztribúcióját, emellett e repertoár az egynyelvű vagy a dominánsan magyar kétnyelvűekéhez képest nem olyan változatos. A három leggyakoribb praefixum verbale sorrendben a *meg-*, az *el-* és a *ki-*; utána a *le-*, a *haza-*, az *oda-* és a *vissza-* következik. A minta nagyságát tekintve elhamarkodott lenne az általánosítás, mégis, mivel a bevándorlóknál az igekötőrendszer nem ment át drámai változáson, feltételezhető, hogy a második generáció tévesztései itt sem a szülői nyelv széttöredezett szabályai elsajátításának, sokkal inkább a domináns angol nyelv direkt hatásának tudható be. Főként a

befejezettség és a tartam kifejezésében mutatkoznak zavarok. Az angol nyelvben ezek jelzése az igeidők segítségével történik, a magyarban viszont sokszor az igekötők is alkalmasak erre. A beszélő egyrészt túláltalánosítja a szabályt, s befejezett cselekvés jelölésére mindig kiteszi az igekötőket ott is, ahol erre nem lenne szükség, másrészt bizonytalan a használatukban, keveri a jelentésüket, ahogy azt az alábbi példák mutatják:

*Nem gondolják, hogy mennyi pénzt fognak **bekapni**.* (Nem tudják, hogy mennyi pénzt fognak kapni/beszedni.)

***Eldolgozta** az egész napot.* (Végigdolgozta az egész napot.)

*Ameddig tizenkét évet nem jártunk **el**...*[ti. iskolába] (Ameddig a tizenkét évet nem jártuk ki. Vagy: Ameddig a tizenkét évet/osztályt nem fejeztük be.)

*Engem nem tudsz **megfizetni**.* [’lefizetni’] (Engem nem tudsz lefizetni/lepénzteni.)

*Ilyen huncutságokat **el**próbált volna csinálni.* (Ilyen huncutságokat próbált volna véghezvinni.)

Muszáj vót mindent helyrerakni. *Meg a ...pallót is **megsöpörni**,* nem vót szőnyeg rajta. (...meg a padlót is felsöpörni)

Mikor otthagytam munkát, *éngemet **elhíttak** a fő irodába,* hogy mi a baj. (...behívtak/behívtak az igazgatóságra...) stb.

5. Analitikus vonások: „fölsleges névmások” és a *-hat/-het* képző

A strukturális nyelvvesztés egyik jele az is, ha a szintetikus, komplex formákat analitikusak váltják föl. Mivel a főként agglutinatív tulajdonságokkal rendelkező nyelvek relatíve szintetikus nyelveknek tekinthetők, az ebbe a típusba tartozó magyar és az analitikus angol nyelv érintkezésében e tendenciáknak felismerhető jegyei lehetnek (török–holland vonatkozásban vö. HULS és DE MOND 1992: 100–1). Sőt, maga az angol kontaktusnyelv is erősíti azt az amerikai születésűek nyelvében megfigyelhető tendenciát, melynek során azokat a grammatikai és szintaktikai funkciókat, amelyeket eddig a suffixumok töltöttek be, lassan átveszik az analitikus szerkezetek. Mindez egyenes arányban áll a képzőproduktivitás csökkenésével és a ragozás elbizonytalanodásával.

Ide sorolom azt a jelenséget, amelyet KONTRA (1990) – tipológiai okokra visszavezethetően ugyan, mégis – egyszerű gyakorisági kérdésnek tart, miszerint az amerikai magyarok „időnként több személyes névmást használnak, mint a SM [=sztenderd magyar] beszélők” (i.m.: 82). Pl.:

Nem akarok dicsekedni, most is mikor *én* bemegyek, *én* bujkálva megyek oda.

Én mondtam, de *én* nem tudok akkor máma este aludni.

Mindég *ő* viccelt, még azon napon, amilyen meghalt, még akkor is.

Az idősebb bátyám *ő* Floridába van, *ő* nyugdíjba van.

Az analitikus szerkesztés leglátványosabb megjelenése a *-hat/-het* képző segédigékkel¹⁴ való helyettesítése. Ezt az átalakítást mindkét nyelv stimulálhatja, hiszen 1) e képző különböző modális jelentéseket fejezhet ki aszerint, hogy a 'lehetőség és szükségszerűség' vajon ismereteinktől (episztemikus), képességeinktől (diszpozicionális), a külső körülményektől (circumstanciális) (KIEFER 1985: 131) stb. függ; 2) másik oldalról pedig erős az angol nyelvi minta is. A következő példák képlete *-hat/-het* → *szabad/tud/lehet* + INF. (ni-alak, vö. KÁLMÁN C. et al. 1989: 49–59). Olyan eseteket választottam ki, amelyekben a szintetikus alak behelyettesítése nem változtatta volna meg a modális jelentést:

Mikor *én* kicsi vótam, *ki lehetett menni* nekünk az utcára.

Meg lehet mondani, mit gondol róla.

Mikor az van rajta [ti. rádióműsor]...*nem szabad* a gyerekeknek *beszélni*.

Én is néztem, *tudok menni* valahova.

A *-hat/-het* képzőre vonatkozó példák azt a nyelvvesztési tünetet illusztrálják, amelyet kategóriaváltásnak nevezünk: az adott grammatikai kategória fogalma nem tűnik el, de az azt kifejező nyelvi forma megváltozik (vö. SELIGER és VAGO 1991: 11; MAHER 1991: 74).

A fentiek természetesen nem jelenthetik kimerítő felsorolását az amerikai magyarok nyelvi rendszerében megjelenő – a nyelvvesztés folyamatával összefüggő – változásoknak. A kérdés, mely szerint kontaktushelyzetben egy másik nyelv elsajátításának következtében hogyan strukturálódik át az anyanyelv, további vizsgálatokat igényel. Mindazonáltal nem lenne haszon nélkül való azt is tanulmányozni, hogy bizonyos jelenségek (pl. a rövidülés, a fölösleges névmások magas előfordulása¹⁵, vagy maga a jelölt→jelöletlen változás) csak az amerikai (esetleg más kisebbségi) magyar nyelvváltozatokra jellemzőek-e, vagy esetleg olyan nyelvi változásokról van szó, amelyek – ha szórványosan is, de – a magyarországi magyarban is tetten érhetők. Csupán olyan kisebbségi helyzetekben, ahol a használati normák töredezettek, a szóban forgó változások nagyobb eséllyel következnek be, illetőleg gyorsabban mennek végbe, mint ott, ahol az anyanyelvi beszélőkből felépülő társadalom normaalkotó kontrollja jelen van.

Jegyzetek

¹A két terminust a szakirodalom sokszor egymás szinonimájaként használja, mégis érdemes különbséget tennünk közöttük a következőképpen: ha az adott visszaszorulóban lévő nyelvnek nincs a világon másik olyan beszélőközössége, ahol ugyanez a nyelv lenne használatos a mindennapi érintkezésben, a nyelv teljes megszűnéséről, nyelvhalálról beszélhetünk. (Ilyen pl. a skót délvidéki gael nyelv esete.) Azt az esetet azonban, amikor e társadalmi-nyelvi változás egy konkrét közösségben az adott nyelv eltűnését eredményezi ugyan, de vannak más olyan beszélőközösségek, ahol ugyanez a nyelv zavartalanul működhet, az előzőtől a nyelvcsere terminussal különböztethetjük meg.

²Egy nyelv leginkább úgy semmisülhet meg, ha az e nyelvet beszélő közösség minden tagja kihal. E változás „híretelen”, ill. „radikális” formája a vallási, politikai, etnikai harcokkal gyakran együtt járó népiirtás. (vö. CAMPBELL és MUNTZEL 1992: 182–3.)

³A nyelvvesztés tehát nem egy közösség, hanem a kétnyelvű egyén sajátossága (BARTHA megj. alatt), míg a nyelvcsere egy beszélőközösség egészére érvényes társadalmi-nyelvi változás (GAL 1991), így e két fogalmat nem célszerű egymás szinonimájaként használni.

⁴Szociolingvisztikai szempontból ezt a kérdést olyan faktorokkal kell együttesen vizsgálnunk, mint az adott nyelv nyelvpolitikai státusza, a beszélők értékrendjében létező presztízse, a nyelvhez és beszélőihez fűződő attitűdök, a közösség és az akkulturáció viszonya.

⁵Noha a strukturális nyelvvesztés gyakrabban jelenti a nyelvváltozatok egyszerűsödését, mégsem tehető egyenlőségjel a kettő közé. A szakirodalomban szép számmal találunk olyan példákat, amelyek arra hívják fel a figyelmet, hogy e folyamat átmeneti állomásain a kiindulóhoz képest jóval komplexebb formák (vö. KING 1992: 139–40) és innovatív megoldások is megjelenhetnek a fiatalabb nyelvhasználatában (vö. pl. GAL 1992; WOOLARD 1992). A nyelvvesztés és az állandó újítás tehát nem zárják ki egymást, hiszen a kisebbségi nyelv kevésbé domináns beszélője is képes kreatívan alkalmazni az általa ismert szabályokat (pl. a szóképzésben vagy egyéb szóalkotási módoknál) a hatékony kommunikáció érdekében, illetve a közösség elvárásainak megfelelően. Mindez nem független a közösség tagjai – leggyakrabban a még anyanyelvi készségekkel rendelkező idősök – által képviselt purista nyelvi ideológiák meglététől vagy hiányától (vö. WOOLARD 1992: 361). A fő kérdés az, hogy az idősebb anyanyelvi beszélők hogyan viszonyulnak a fiatalok nyelvtudásához: javítják-e hibáikat, vagy csupán az a tény a fontos, hogy gyermekeik, unokáik egyáltalán még beszélnek az adott kisebbségi nyelvet.

⁶Fontos megjegyezni, hogy nem minden kétnyelvűséghez köthető jelenség és nem minden kétnyelvű beszélő esetében erősíti a nyelvvesztés folyamatát. A kölcsönzés, illetőleg a kódkeveredés, valamint a kódváltás legtöbb típusát a beszélő képes kontrollálni (szemben pl. az interferenciával; vö. GROSJEAN 1982: 299). Vagyis tudatában van (lehet) annak, hogy megnyilatkozásában melyik elem melyik nyelvhez tartozik. Ilyenkor fennáll a két nyelvtan relatív önállósága, s a beszélőket a nyelvkeverésre vagy -váltásra olyan külső, kontextuális szempontok készítetik, mint a téma vagy a beszédpartner változása (metaforikus vs. szituációs kódváltás, vö. BLOM és GUMPERZ 1972). Vagyis a pillanatnyi kommunikatív szükségletek (pl. az L₁-beli lexikai hiányok kitöltése L₂ elemeivel) mellett járulékos társadalmi jelentések is hozzárendelődnek L₂ elemeinek használatához (vö. BARTHA 1994).

⁷ A 'syntactic qualque' magyar megfelelőjeként a 'szintaktikai tükörszerkezet' terminust KASSAI ILONA javasolta, akit a dolgozathoz fűzött értékes megjegyzéseiért külön köszönet illet.

⁸ Szórendre pl.: *Én születtem tizenkilenszázttízbe.* (Angol: I was born in 1910.) I was born in 1910. (Én) 1910-ben születtem.

⁹ Számbeli egyeztetésre pl.: *Három Nicaraguábú vótak, két ember meg Brazíliábú vótak.* És ő... *sok cserkészek vótak.* Mi dógoztunk a *hét telefonhelyeknek.*

¹⁰ Ugyanerről a helyettesítésről számol be CAMPBELL és MUNTZEL (1992: 186) a Salvadorban beszélt s ma már kihálóban lévő indián nyelv, a pipil esetében.

¹¹ Noha az öregamerikások gyakrabban ejtenek magyar *l* és dentális pergő *r* hangot, de főként azoknál, akik még gyermekkorukban vándoroltak ki vagy angol iskolába is jártak, az amerikai ejtémód is megjelenik.

¹² Az amerikai finnben hasonló tendenciák tapasztalhatók: azaz ott is a rövid magánhangzók, illetőleg a rövid mássalhangzók maradnak meg (vö. CAMPBELL 1980).

¹³ Ez utóbbi példa egyidejűleg magyarázható az angol *Nobody knew what to think* tükörfordításaként is.

¹⁴ E pillanatban csak a jelenséget írom le, így nem tartom szükségesnek azzal a kérdéssel is foglalkozni, hogy mi tekinthető a magyarban segédigének, hiszen ez a kérdés önmagában is problematikus (vö. KÁLMÁN C. et al. 1989; MOLNÁR 1993).

¹⁵ Egyes magyarországi nyelvjárásokban is, így például az északkeleti nyelvjárásterületen található Hajdudházán is megfigyelhető ez a jelenség (vö. T. KÁROLYI 1994).

Szakirodalom

ANDERSEN, R. W. 1982. Determining the linguistic attributes of language attrition In: LAMBERT, R. D. és FREED, B. F. szerk. 83–118.

BARTHA CSILLA 1993a. Nyelvhasználat és generációk összefüggése a detroiti magyarban. *Hungarológia* 3: 40–51.

BARTHA CSILLA 1993b. Mindég csak magyarul beszélünk ALL THE TIME: Magyaroknak lenni túl a Kecegárdán. *Nyr.* 17. évf. 4: 491–5.

BARTHA CSILLA 1994. A kölcsönzés lehetséges társadalmi jelentéseiről – különös tekintettel a kulturális átvételeknek nem nevezhető kölcsönelemekre. Előadás. Elhangzott a *Magyar Nyelvészek VI. Nemzetközi Kongresszusán.* Eger, 1994. augusztus 23–5.

BARTHA CSILLA (megj. alatt). Nyelvcsere, nyelvvesztés: szempontok az emigráns kétnyelvűség vizsgálatához. *Nyr.*

BLOM, J. P.–GUMPERZ, J. J. 1972. Social Meaning in Linguistic Structures: Codeswitching in Norway. In: GUMPERZ, J. J. és HYMES, D. szerk. *Directions in Sociolinguistics.* New York: Holt. 407–34.

CAMPBELL, LYLE–MUNTZEL, MARTHA C. 1992. The structural consequences of language death. In: DORIAN, NANCY C. szerk. 181–97.

CAMPBELL, LYLE 1980. Toward new perspectives on American Finnish. In: PAUNONEN, H. és SUOJANEN, M. szerk. *Central problems of bilingualism.* Turku: Suomen Kielen Seura.

DORIAN, NANCY C. 1981. *Language Death.* Philadelphia: University of Pennsylvania.

DORIAN, NANCY C. szerk. 1992. Investigating obsolescence: Studies in language contraction and death. Cambridge: Cambridge University Press.

DRESSLER WOLFGANG U. 1988. Language death. In: *Linguistics: The Cambridge Survey.* NEWMAYER, F. szerk. IV: 184–92. Cambridge: Cambridge University Press.

GAL, SUSAN 1991. Mi a nyelvcsere és hogyan történik? *Regio. Kisebbségtudományi Szemle* 1: 66–76.

GAL, SUSAN 1992. Lexical innovation and loss: The use and value of restricted Hungarian. In: DORIAN, NANCY C. szerk. 313–31.

GÖSY MÁRIA 1984. *Hangtani és szótani vizsgálatok hároméves gyermekek nyelvében*. Nyelvtudományi Értekezések, 119. szám. Budapest: Akadémiai Kiadó.

GROSJEAN, FRANÇOIS 1982. *Life with Two Languages: An Introduction to Bilingualism*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

HULS, ERICA–DE MOND, ANNEKE VAN 1992. Some Aspects of Language Attrition in Turkish Families in the Netherlands. In: FASE, WILLEM, JASPAERT, KOEN és KROON, SJAAK szerk. *Maintenance and Loss of Minority Languages*. Amsterdam–Philadelphia: Benjamins. 99–115.

KÁLMÁN 1970. Amerikai magyarok *Nyr.* 94: 377–86.

KÁLMÁN C. GYÖRGY–KÁLMÁN LÁSZLÓ–NÁDASDY ÁDÁM–PRÓSZÉKY GÁBOR 1989. A magyar segédigék rendszere. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XVII.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 49–152.

T. KÁROLYI MARGIT 1994. Standard és dialektális alaktani sajátosságok a nyelvhasználatban. Előadás. 7. *élőnyelvi konferencia: Nyelvi tervezés egy- és kétnyelvű helyzetben*. Nagymegyér (Szlovákia), október 14–15.

KIEFER FERENC 1985. A *-hat/-het* képző jelentésánához: Az episztemikus *-hat/-het*. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XVI.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 131–53.

KING, RUTH 1992. On the social meaning of linguistic variability in language death situations: Variation in Newfoundland French. In: DORIAN, NANCY C. szerk. 139–48.

KONTRA MIKLÓS 1990. *Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból*. Linguistica series A Studia et Dissertationes 5. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete.

LAMBERT, R.D.–FRED, B. F. szerk. 1982. *The loss of language skills*. Rowley, Mass.: Newbury House Publishers.

MAHLER JULIANNE 1991. A crosslinguistic study of language contact and language attrition. In: SELIGER, H. W. és VAGO, R. M. szerk. 67–84.

MOLNÁR KATALIN 1993. A magyar segédigék rendszere. *Emlékkönyv Fábán Pál hetvenedik születésnapjára*. Budapest: ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszék. 221–5.

SELIGER, HERBERT W.–VAGO, ROBERT M. szerk. 1991. *First Language Attrition*. Cambridge: Cambridge University Press.

SELIGER, H.W.–VAGO, R. M. 1991. The study of first language attrition: an overview. In: SELIGER, HERBERT W. és VAGO, ROBERT M. szerk. 3–17.

SZENDE, TAMÁS 1992. Phonological Representation and Lenition Process. *Magyar Fonetikai Füzetek* 24. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete.

VAGO, ROBERT M. 1980. *The sound pattern of Hungarian*. Washington, DC: Georgetown University Press.

WOOLARD, KATHRYN A. 1992. Language convergence and language death as social processes. In: DORIAN, NANCY C. szerk. 355–67.